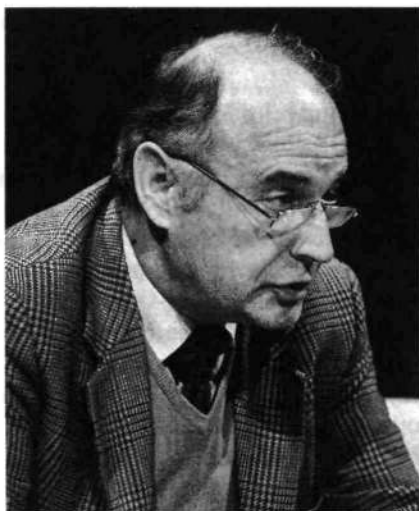


Mrtvi so svobodni



Žarko
Petan

Osebe:

JUSTIFICIRANEC
UDBOVEC
NJEGOVA ŽENA
PREDSEDNIK in NAČELNIK
VOJAK

prvi prizor

Justificiranec stoji pred zaveso v pramenu svetlobe, ki osvetljuje le polovico njegovega obraza, druga polovica je v temi. Brezizrazno boljši predse, pravzaprav v imaginarno piko, ki je nekje nad glavami gledalcev. Gosta tišina se vleče v nedogled, dokler slednjič ne spregovori glas po zvočniku.

GLAS: Sodba v imenu ljudstva ... obtoženi Meran Alojzija Jože in matere Slave, rojene Kras, je bil spoznan za krivega kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo ... Obtoženi je kriv, da je kot agent gestapa ob povratku iz taborišča Dachau v Jugoslavijo v juniju 1945. leta skupno s soobtoženimi namerno sestavil in predal najvišjim predstavnikom ljudske oblasti lažno poročilo o svojem delovanju in delovanju gestapovskih pajdašev v Dachauu, s katerim je onemogočil razkritje gestapovskih agentov in vojnih zločincev ter omogočil njihovo nadaljnje zločinsko delovanje, vse z namero, da prevari ljudsko oblast ter tako sebe in druge gestapovske agente vrine na vplivna in odgovorna mesta v državnem aparatu, v čemer je tudi uspel, tako so obtoženi in soobtoženi tvorili protidržavno organizacijo, ki je delovala po navodilih tuje obveščevalne službe ... Za ta kazniva dejanja se obsoja obtoženi Jože Meran na smrtno kazen z ustrelnostjo, na zaplembo celotnega premoženja in na trajno izgubo političnih in posameznih državljanskih pravic ...

Justificiranec še vedno zre v piko, nekam nad glavami gledalcev, slednjič ga zagrne tema.

drugi prizor

Zaporska celica. Čez nekaj časa vstopi udbovec v civilni obleki. Justificiranec sedi na ležišču.

JUSTIFICIRANEC: Kdo ste vi?

UDBOVEC: Včeraj ob zori smo te ustrelili...

JUSTIFICIRANEC: Kdo ste vi?!

UDBOVEC: Naj ti preberem, kar piše v časopisu... (*bere*) Včeraj ob petih jutraj je bil justificiran gestapovski agent Jože Meran, ki je bil s sodbo vojaškega sodišča spoznan za krivega in obsojen na smrt z ustrelitvijo. Njegova prošnja za pomilostitev je bila zavrnjena...

JUSTIFICIRANEC: Kaj hočete od mene?

UDBOVEC: Ti si mrtev... tebe ni, prejkoslej se boš moral s tem sprijazniti. Umrli si, za družino, za najbližje, za ves svet si pokojnik... Včeraj smo naskrivaj zagrebli tvoje truplo. Dve krogli sta te zadeli blizu srca, ena sredi čela... Zdravnik je ugotovil, da si bil takoj mrtev. Prijazna smrt... Stavim, da bolečine sploh nisi čutil, zgodilo se je zelo hitro.

JUSTIFICIRANEC: V katerem časopisu...

UDBOVEC: Kaj?

JUSTIFICIRANEC: Piše.

UDBOVEC: Je to pomembno?

JUSTIFICIRANEC: Zame je.

UDBOVEC: V današnji Ljudski pravici.

JUSTIFICIRANEC: Niste odgovorili na vprašanje.

UDBOVEC: Saj sem vendar rekel: v Ljudski pravici.

JUSTIFICIRANEC: Na prejšnje vprašanje niste odgovorili: kdo ste.

UDBOVEC: Ti boš meni odgovoril na vprašanje. Zakaj predvojni komunist, španski borec, dvakrat ranjen pri jurišu na falangistično postojanko pred Madridom, postane gestapovski agent, ovaja svoje tovariše, dela eksperimente nad tovariši v Dachauu, načrtuje, kako bo uničil to, za kar se je boril vse svoje življenje, zakaj?

JUSTIFICIRANEC: Zato, ker so me živalsko pretepali.

UDBOVEC: Gestapovci so te topli?

JUSTIFICIRANEC: Ne gestapovci, ampak naši. Toplji so me, mi žgali podplate, mučili z električnimi šoki, me tunkali v ledenomrzlo vodo, mi zabadali igle, dokler nisem podpisal lažnega priznanja.

UDBOVEC: Lažeš!

JUSTIFICIRANEC: Čisto resnico govorim.

UDBOVEC: Zakaj nisi o tem črnil niti besedice na sodišču?

JUSTIFICIRANEC: (*molči*)

UDBOVEC: Zakaj? Pred procesom te je v zaporu obiskal tovariš tožilec. Zakaj mu nisi tega povedal?

JUSTIFICIRANEC: Strah me je bilo.

UDBOVEC: Česa?

JUSTIFICIRANEC: So vas kdaj topli?

UDBOVEC: Včasih že, na kakšni veselici.

JUSTIFICIRANEC: Z bikovko, ure in ure, vedno po istem koščku podplata, ki se je že po nekaj udarcih spremenil v krvavo gmoto. Ko sem izgubil zavest, so me polili z vodo, da sem prišel k sebi, in nato spet topli. Potem so ugaševali cigaretne ogorke na odprti rani...

UDBOVEC: Nehaj!

JUSTIFICIRANEC: Zdaj veste, čemu sem molčal. Bal sem se, da me bodo začeli spet pretepati.

UDBOVEC: *(po premoru)* Se zavedaš, da si uradno mrtev.

JUSTIFICIRANEC: Zakaj me niste ustrelili?

UDBOVEC: Ti si komunist. Na tisoče komunistov je umrlo za naše ideale, za zmago komunizma. Priložnost imaš, da tudi ti narediš kaj za našo stvar, ki je bila nekoč tudi tvoja.

JUSTIFICIRANEC: Kaj pa?

UDBOVEC: Da poveš vse, kar veš o gestapu, o organizaciji, o načinu dela, o mreži agentov, o zaupnikih, o simpatizerjih. Vemo, da v preiskavi nisi povedal vsega, samo svojo osebno krivdo si priznal.

JUSTIFICIRANEC: A ne razumeš, da nisem bil gestapovec, da sem nedolžen! Vse, kar sem priznal, je bilo izmišljeno, izsiljeno, neresnično. Laž, razumeš! Izmišljija!

UDBOVEC: Torej si lagal, da si si rešil golo življenje?

JUSTIFICIRANEC: A sem si ga rešil?! Rekel si, da sem že mrtev, ustreljen, moje razmesarjeno truplo leži pod rušo... Lagal sem, ker me je strahotno bolelo. Nisem mogel več prenašati bolečin. Ena sama misel se mi je vrtinčila po glavi: vse bom povedal, kar zahtevajo od mene, samo da se neha to grozno trpljenje, pa naj bodo posledice še tako usodne zame... Smešno.

UDBOVEC: Kaj je smešno?

JUSTIFICIRANEC: Če sem govoril po resnici, so me mlatili kot vola. Če pa sem si izmišljeval najbolj nemogoče samoobtožbe, so bili pretirano ljubezni z menoj. Dali so mi boljšo hrano, cigarete. Naslajali so se ob mojih izmišljajah, dopolnjevali so jih, poglobljali, kranceljali, vsak moj greh so obtežili še s svojimi lepotnimi dodatki... Takrat nisem vedel, zakaj to počenjajo, zdaj vem. Stremuhi so, bolno ambiciozni, hoteli so se postaviti pred svojim nadrejenimi, pred načelniki, ministrom, tožilcem, sodiščem, centralnim komitejem...

UDBOVEC: Neumnosti klatiš.

JUSTIFICIRANEC: Sploh ne, vse je res. Veš, da so prišli iz Beograda zvezni udbovci, izvedenci za mučenje. Obdelovali so me štirinajst dni, temeljito in kruto, a ničesar niso iztisnili iz mene. Niti ene same samoobtožbe. Potem so odjenjali. Naši so jim hoteli dokazati, da so boljši od njih, učinkovitejši. Po odhodu zveznih so se me lotili s podvojeno močjo. Tepež, elektrika, tunkanje... Tepež, elektrika, tunkanje... in tako v nedogled. Bili so čisto podivjani, kot bi jih obsedla nekakšna neobvladljiva ihta. Slovenci smo zagamani štreberji, bolj papeški od papeža... Če bi ne bil spregovoril, bi me bili zatolkli... Prav imaš, takrat seveda tega nisem vedel, da sem si z lažjo podaljšal

življenje za nekaj mesecev. Požvižgam se na takšno življenje... Kdaj me boste zares ustrelili?

UDBOVEC: Ne vem, o tem odločajo drugi, višji od mene. Jaz ti ničesar ne obljubljam, samo na tvojo zavest, se pravi na tvojo bivšo zavest trkam.

JUSTIFICIRANEC: Poznam to vižo, govorili so mi, da bo moje priznanje v prid partiji. Ampak nekaj ti moram povedati: udarci, šoki in ubodi so veliko bolj učinkovito prepričevalno sredstvo kot tako imenovana revolucionarna zavest. Takrat, ko so me mlatili, sem pozabil na vse, v kar sem nekoč slepo verjel, na partijo, na socialno enakost, na napredek, svetovno revolucijo, na lepšo prihodnost, celo na družino sem pozabil. Če bi mi ukazali, naj ubijem lastnega otroka, bi to brez obotavljanja storil, samo da me ne bi več mučili...

UDBOVEC: Ali je v tebi umrla še zadnja trohica človečnosti?

JUSTIFICIRANEC: Človečnost, lepa beseda, nič drugega kot beseda, votla in sprenevedava. Nemci, fašisti, nacisti, četniki, ustaši, belogardisti so se napačno bojevali proti komunistom. Ubijali so nas, iztrebljali, če bi nas topli, bi nas bili premagali...

UDBOVEC: Naše tovariše so med vojno mučili, pretepali, jim zabadali igle pod nohte, a zelo malo jih je klonilo. Velika večina ni izdala ničesar.

JUSTIFICIRANEC: A veš, zakaj... Zato, ker so imeli kaj prikrivati, zato. Jaz nisem ničesar skrival, zato sem si začel izmišljevati... Med procesom, ko sem poslušal druge, kako strastno so se obtoževali, sem razmišljal o človeški revi. Verjemi mi, če bi bili zagrizeni gestapovci, nihče ne bi bil izsilil priznanja od nas.

UDBOVEC: Bilo bi bolj prav, če bi premišljeval o drugih, pomembnejših rečeh. Olajšaj si dušo, sam pred sabo se odkupi, spregovori. Čez čas te bom spet obiskal. Pripravi se. Nikar se ne boj, ne bom te tepel, samo pogovarjala se bova...

(udbovec se napoti k vratom)

JUSTIFICIRANEC: Počakaj, še to ti bom povedal. Če bi me bili mučili sovražniki, bi bil zdržal. Nisem pa mogel prenesti, da so me trpinčili tovariši...

(udbovec brez besede odide iz celice)

tretji prizor

(V celico vstopi udbovec.)

UDBOVEC: Je kaj novega?

JUSTIFICIRANEC: Še živim, kot vidiš. Dolgo te ni bilo.

UDBOVEC: Dela imamo čez glavo.

JUSTIFICIRANEC: Ali moji tovariši, obsojenci na smrt, še živijo?

UDBOVEC: Ne vem.

JUSTIFICIRANEC: Je pisalo v časopisu, da so jih justificirali?

UDBOVEC: Menda.

JUSTIFICIRANEC: Časopisna rasa.

UDBOVEC: Naši časopisi ne objavljajo laži in obrekovanj.

JUSTIFICIRANEC: Seveda ne...

UDBOVEC: Si se kdaj vprašal, zakaj neki bi ti preiskovalci, ki so bili takrat še tvoji partijski tovariši, naprtili zločine, ki jih nisi bil nikoli storil. Pa ne samo tebi, tudi drugim, ki so bili skoraj vsi stari komunisti, španski borci, desetkrat preverjeni, visoki funkcionarji v novi oblasti?

JUSTIFICIRANEC: Sem.

UDBOVEC: Naj bi šlo po tvojem za zaroto... za zasebno maščevanje... ali za zablodo?

JUSTIFICIRANEC: Vem samo to, da ne jaz ne moji tovariši nismo podpisali izjave, da bomo delali za gestapo.

UDBOVEC: Potemtakem gre vendarle za načrtovano zaroto?

JUSTIFICIRANEC: Pred vojno, leta 1936, sem bil nekaj mesecev na šolanju v Moskvi.

UDBOVEC: Vem.

JUSTIFICIRANEC: Bil sem na posebnem kursu kominterne za tuje revolucionarje.

UDBOVEC: Vem. Bil si med najboljšimi tečajniki, bral sem tvojo karakteristiko.

JUSTIFICIRANEC: Takrat so hudičevo pritiskali name, da bi podpisal za NKVD.

UDBOVEC: Pa si.

JUSTIFICIRANEC: Ponudbo sem imel za veliko čast in priznanje, razumel sem jo kot dokaz, da mi popolnoma zaupajo. Leta 1936 je bila beseda »zaupanje« v Stalinovi Moskvi zagotovilo, da boš preživel. Takrat je NKVD na veliko zapiral, predvsem komuniste. Nihče ni bil varen. Vedeli smo za monstre procese, o katerih so v časopisih na veliko poročali. O Buharinu, o Kamenjevu, o Zinovjevu in seveda o Trockem, ki naj bi bil iz tujine po ilegalnih kanalih organiziral svojo kontra-revolucionarno in vohunsko mrežo. Verjeli smo, da so izdajalci...

UDBOVEC: Zakaj mi to pripoveduješ?

JUSTIFICIRANEC: Nisem podpisal.

UDBOVEC: Si imel zavoljo tega težave?

JUSTIFICIRANEC: Takrat ne.

UDBOVEC: Pozneje?

JUSTIFICIRANEC: Rekel sem jim, da nisem primeren za to zahtevno nalogo, da sem šibkega zdravja, zrahljanih živcev. Skliceval sem se na to, da sem prišel v Moskvo naravnost iz Lepoglave, kjer sem sedel nekaj časa... Ne vem, če so mi verjeli, toda niso več silili vame. Potem sem odšel v Španijo.

UDBOVEC: Ti mi pripoveduješ svojo avtobiografijo, s katero sem zelo dobro seznanjen.

JUSTIFICIRANEC: Potem veš tudi to, da sem bil, preden ste me zaprli, visok funkcionar v zveznem ministrstvu.

UDBOVEC: Vem.

JUSTIFICIRANEC: Leta 1947 sem obiskal z uradno jugoslovansko delega-

cijo Budimpešto. Podpisali smo pogodbo o dolgoletnem gospodarskem sodelovanju med Madžarsko in Jugoslavijo. Ob tej priložnosti smo imeli razkošen banket, na katerem se je na veliko jedlo in pilo. Zdravice so se kar vrstile. Začeli smo s Stalinom in Titom, končali pa z vsemi po protokolu... Tam sem se seznanil s sovjetskim atašejem...

UDBOVEC: Aja...?

JUSTIFICIRANEC: Zagotovo veš tudi to.

UDBOVEC: Nadaljuj!

JUSTIFICIRANEC: Peljal me je v sosednjo sobo. Čeprav smo bili na madžarskem ministrstvu, se je ta človek vedel, kot da je tam doma... Povedal mi je, da ve vse o meni, da sem bil na specializaciji v Moskvi, nato v Španiji, da sem bil med vojno v Dachauu, da sem zdaj funkcionar v zveznem ministrstvu. Potem mi je kar naravnost povedal, da pričakujejo, da bom delal zanje, da sem zavezan NKVD. Osupnil sem. Kako zavezan, sem ga vprašal. Saj nisem ničesar podpisal. Takrat v Moskvi so upoštevali moje razloge. Za moje argumente je bil gluha, vztrajal je pri svojem, da sem zavezan NKVD, ker mi je sovjetska oblast omogočila, da sem postal to, kar sem zdaj...

UDBOVEC: Kako se je končal vajn pogovor?

JUSTIFICIRANEC: Rekel sem mu, da ne morem biti hkrati jugoslovanski vladni funkcionar in enkavedejevski agent.

UDBOVEC: In?

JUSTIFICIRANEC: Oba sva vztrajala pri svojem. Razšla sva se zelo hladno.

UDBOVEC: In kakšne posledice je imelo zate to srečanje?

JUSTIFICIRANEC: Neposredno nobenih. Vrnil sem se v Beograd in čez čas sem pozabil na ta neljubi pripetljaj... V zadnjem času pa sem začel sumiti...

UDBOVEC: Kaj?

JUSTIFICIRANEC: Da se mi je NKVD maščeval.

UDBOVEC: Kako?

JUSTIFICIRANEC: Morda si samo domišljam, ne vem... ampak morda vam je NKVD namignil ali podtaknil lažne podatke... Ti ljudje so vsega zmožni...

UDBOVEC: Kaj veš o resoluciji informbiroja?

JUSTIFICIRANEC: O resoluciji... Nič, se pravi skoraj nič.

UDBOVEC: Nikar ne zapletaj!

JUSTIFICIRANEC: Samo to vem, da je nastal med našim in sovjetskim cekajem nekakšen nesporazum, da nas Stalin obtožuje...

UDBOVEC: No, na dan z besedo...

JUSTIFICIRANEC: Da smo... Ne vem ničesar določenega, menda so nam pisali pisma, v katerih nas napadajo, očitajo... To je vse. Na partijskih sestankih moje... moje bivše celice o tem še nismo razpravljali. Slišal pa sem govorce... Potem so me zaprli. Kaj se zdaj zunaj dogaja, ne vem.

UDBOVEC: Da ne igraš na karto...

JUSTIFICIRANEC: Katero karto?

UDBOVEC: Na karto informbiroja... Vedeti moraš, da je naša partija zvesta socializmu in internacionalizmu, da bomo neomajno vztrajali na naši poti v komunizem. Tovariša Stalina so gotovo napačno informirali. Vse se bo razčistilo, med nami in Rusi ne sme biti ničesar nejasnega, zamolčanega. Tito bo šel v Moskvo in pojasnil ruskim tovarišem...

JUSTIFICIRANEC: Seveda... mislil sem samo... veš, včasih dela NKVD na svojo roko, brez vednosti vodilnih tovarišev... Govoril sem o svojih občutkih. Seveda, gre samo za domneve...

UDBOVEC: Tukaj imaš svinčnik in papir. *(mu da oboje)* Napiši podrobno vse, kar veš o tej zadevi, mislim na pogovor s sovjetskim atašejem v Moskvi. Zapomni si, prav vse me zanima, sleherna podrobnost, še tako navidez nepomembna beseda ali namig... Čez čas te bom spet obiskal...

(udbovec odide iz celice)

četrty prizor

(Dnevna soba, za mizo sedita UDBOVEC in njegova ŽENA. Pijeta kavo.)

ŽENA: Videti si utrujen.

UDBOVEC: Saj tudi sem, zelo.

ŽENA: Preveč delaš.

UDBOVEC: Vem.

ŽENA: Ti se vsake naloge lotiš zavzeto, kakor da gre za življenje in smrt. Moral bi se obvladati.

UDBOVEC: Vem.

ŽENA: Zavedati se moraš, da od tebe ni odvisno ničesar. Vse je že vnaprej določeno, načrtovano do najmanjše podrobnosti.

UDBOVEC: Če bi bilo tako, kot praviš, bi bilo vse moje delo nesmiselno.

ŽENA: Saj je.

UDBOVEC: To ni res, to ne more biti res... Razumi vendar, od mene, samo od mene, je odvisna usoda človeka, ki je bil naš tovariš. Bil je na pomembnem položaju, izkoristil je naše zaupanje, izdal nas je.

ŽENA: Potem je vse jasno, obsodili ga bojo.

UDBOVEC: So ga že na smrt.

ŽENA: In kaj imaš ti opraviti s tem, se greš pokojnikovega spovednika.

UDBOVEC: Preverjam, samo preverjam, če smo ravnali prav.

ŽENA: Je priznal?

UDBOVEC: Je, ampak v preiskavi so ga mučili, priznanje so mu dobesedno izpulili iz ust.

ŽENA: Kako?

UDBOVEC: Ne morem govoriti o teh rečeh, ne smem.

ŽENA: Prav.

UDBOVEC: *(Si prižge cigareto, po premoru spregovori bolj zase)* Rusi bi nam lahko pomagali razvozlati ta vozel, ampak... ampak po resoluciji informbiroja so se naši stiki z NKVD povsem pretrgali. Vsi naši tovariši

so se vrnili iz Moskve domov. Še prej so na akademiji Dzeržinskega pritiskali nanje, naj se opredelijo za resolucijo... Niti eden ni podpisal, pogumni fantje... Morda so generalu Avšiču, ki je pred časom prinesel iz tujine seznam gestapovcev, podtaknili to informacijo enkavedejevci. Menda so na seznamu nekateri naši zdajšnji funkcionarji... Gre za strogo zaupno zadevo, niti načelnik nima dostopa do seznama... Menda so nekatera imena na tem seznamu prečrtana... kdo jih je prečrtal in zakaj... Če bi mogel izslediti ime vsaj enega prečrtanega, bi morda od njega izvedel kaj več... Če bi... recimo... lahko dokazal, da je bil enkavedejevski seznam provokacija, bi... bi...

ŽENA: Bi od zgoraj prišla direktiva, da zadevo potlačite. A ne doumeš, da gre za višjo politiko.

UDBOVEC: Ne, za človeka gre, za živega človeka, našega tovariša. Če ni kriv, če ni delal v Dachauu za gestapo, bomo umorili nedolžnega.

ŽENA: V politiki ni ne nedolžnih ne krivih, so samo koristni in nekoristni.

UDBOVEC: Ti si cinik.

ŽENA: Ne, jaz sem samo realist... Kakšne indice imaš, da ta človek ni bil gestapovec.

UDBOVEC: Nobenih.

ŽENA: Pa imaš kakšne dokaze, da je sodeloval z gestapom?

UDBOVEC: Nimam.

ŽENA: Potemtakem gre za čisto loterijo... Razlog več, da se ne smeš preveč angažirati v tej preiskavi... Napiši v poročilu to, kar pričakujejo od tebe, da boš napisal.

UDBOVEC: Od mojega poročila je odvisno, ali bojo obnovili proces ali ga ne bojo. To so mi povedali.

ŽENA: Pa jim verjameš?

UDBOVEC: Seveda. Komu pa naj bi verjel! Moji tovariši so.

ŽENA: Potem naredi po svoji vesti.

UDBOVEC: Ključna priča v tej zapleteni zgodbi je obsojenec. Samo on in nihče drug mi lahko pomaga, da se dokopljem do resnice... Pridobiti si moram njegovo zaupanje.

ŽENA: Kako?

UDBOVEC: Tudi z nekorektnimi zvijačami... Včeraj sem mu, na primer, prebral uradno obvestilo iz časopisa, da je bil že usmrčen.

ŽENA: In kako je reagiral.

UDBOVEC: Nepričakovano dobro.

ŽENA: Morda je vedel, da gre za ukano.

UDBOVEC: Ne, ne, tega ni mogel vedeti... Samo z menoj se pogovarja, v samici je popolnoma izoliran od zunanjega sveta... Zdi se mi, da sva... kako naj rečem... navezala ni prava beseda... da se je nekoliko navadil name, zdaj ga moram pripraviti še do tega, da se bo omeščal, da bo čimveč govoril, karkoli, ni važno kaj, naj se mu razveže jezik, potem ga bom že usmeril, kamor bom hotel... Fantje so ga v preiskavi živalsko pretepali, ubrali so napačno pot. Pri takšnem človeku, pri intelektualcu, več zaleže lepa beseda...

ŽENA: (*po premoru*) Veš, včasih se mi dozdeva, da ti nisi za ta posel, si preveč rahločuten.

UDBOVEC: Hudiča! Nekdo mora opraviti tudi umazane reči. Bolje, če sem to jaz kakor ... kakor kaka surovina.

ŽENA: Kdaj ga boš spet zasliševal, drevi?

UDBOVEC: Ne, pustil ga bom nekaj časa, naj se medu ... Zdi se mi, da sem na pravi poti.

ŽENA: Sam pri sebi že veš, po občutku mislim, je kriv ali nedolžen.

UDBOVEC: Ne vem še, ampak slej ko prej se bom prepričal o njegovi krivdi ali ... ali pa o njegovi nedolžnosti.

peti prizor

Udbovec stopi v celico.

JUSTIFICIRANEC: Kje si bil ves ta čas?! Obljubil si mi ...

UDBOVEC: Službeno sem bil odsoten. Ne pogovarjam se samo s teboj, sovražnikov je kot gob po dežju.

JUSTIFICIRANEC: Si prebral moje poročilo?

UDBOVEC: Sem

JUSTIFICIRANEC: In?

UDBOVEC: Zelo zanimiva teorija.

JUSTIFICIRANEC: Je to vse?

UDBOVEC: Ta tvoj sovjetski ataše je bil namazan z vsemi žavbami. Po mojem te je samo preizkušal. To večkrat počenjajo, poklicna deformiranost. (*po premoru*) Si se končno odločil?

JUSTIFICIRANEC: Kaj?

UDBOVEC: Da boš razvezal žakelj, da boš spregovoril.

JUSTIFICIRANEC: Človek božji, saj sem že vse povedal! Vse!

UDBOVEC: Tvoj čas se izteka.

JUSTIFICIRANEC: Na kaj namiguješ? Me boste usmrtili?

UDBOVEC: Nič ne vem o tem ... Sicer pa bomo tako vsi umrli, nekateri prej, drugi malo pozneje ... Tudi obsojenci na smrt umrejo, kadar pride njihov čas.

JUSTIFICIRANEC: Je že prišel?

UDBOVEC: O tem ne odločam jaz ... Tvoj kolega, inženir Kar, je včeraj umrl.

JUSTIFICIRANEC: Kako umrl? Ustrelili ste ga.

UDBOVEC: Nismo ga ustrelili, umrl je naravne smrti. Že med preiskavo je bil zelo bolan ... Po sodbi je naglo hiral ... Morda je zanj bolje tako ...

JUSTIFICIRANEC: Mi smo privilegiranci. Navadni smrtniki umrejo enkrat v življenju, dachauci pa dvakrat, če ne štejem vseh tistih smrti, ki smo jih doživeli v taborišču.

UDBOVEC: Zdi se mi, da si malce patetičen.

JUSTIFICIRANEC: Tukaj nas boste držali toliko časa zaprte, dokler ne bomo vsi pocrkali. Je že bolje, če nas pri priči postrelite.

UDBOVEC: Misliš?

JUSTIFICIRANEC: Tako mislim, ja.

UDBOVEC: Po mojem pa imajo samo živi možnost preživetja.

JUSTIFICIRANEC: To, kar živimo, ni nobeno življenje, je životarjenje... Ali res ti in tvoji menite, da so bili Nemci tako neumni, da so svoje ljudi zaprli v Dachau?! Gestapovci naj bi preganjali gestapovce! Saj to je vendar blazno!

UDBOVEC: V Dachauu so vas šolali, bili ste privilegirani. Imeli ste izdatnejšo hrano kakor drugi, delali ste na boljših mestih, v pisarnah in laboratorijih. Če ste se posebej izkazali, ste dobili dopust. Pustili so vas za dva tedna domov ali za vikend v München...

JUSTIFICIRANEC: Ne gre mi v glavo, da ti tega ne razumeš. Kot gestapovski agenti bi bili veliko bolj koristni na terenu. Lahko bi se vrnili v ilegalno odporniško mrežo ali med partizane kot raztrganci, lahko bi delovali kot provokatorji med prebivalstvom. V taborišču smo bili za Gestapo popolnoma nekoristni.

UDBOVEC: Inženir Kar je prišel iz Dachaua domov na dopust. Mi lahko to zadovoljivo razložiš. Nemci spustijo komunista, zapornika iz taborišča smrti, kjer vsak dan skurijo na stotine ljudi, na oddih za štirinajst dni. No, razloži.

JUSTIFICIRANEC: Vsi Nemci niso bili zverine. Celo med nacisti so bile izjeme... Spominjam se taboriščnika, Srba, bil je pred vojno izjemen nogometaš, igral je za našo državno reprezentanco. V Dachauu je bil že med zaznamovanimi, čakal je v bolniški baraki, da ga potisnejo v peč krematorija. Bil je tako izmučen in izčrpan, da mu je bilo vseeno, kaj se bo z njim zgodilo. Brezvoljno je ždel in si želel konca... Tedaj ga je po naključju prepoznal kapo, ki je bil navdušen privrženec nogometa. Pred vojno ga je videl igrati na reprezentančni tekmi med Nemčijo in Jugoslavijo. Vprašal je okostnjaka: »Ali nisi ti bil zvezni igralec v jugoslovanskem moštvu...?« Umirajoči mu je pritrdil. »Videl sem te, imenitno si igral...« A veš, kaj je storil kapo, ki je veljal za enega najbolj okrutnih v taborišču? Stavim, da ne veš... Rešil ga je zanesljive smrti. Skrbel je zanj kot za lastnega otroka. Prinašal mu je hrano, zdravila, celo s čokolado ga je pital... Čez nekaj tednov je bivši zanesljivi kandidat za krematorij igral v moštvu bloka, v katerem je imel kapo glavno besedo... Ali s tvojo črno-belo delitvijo na naše in na Nemce lahko to razložiš? Ne moreš. Človek ni samo dober ali samo hudoben, življenje pozna vrsto odtenkov, obstajajo tudi svetlosivi in temnosivi ali umazanobeli značaji. Celo v večini so...

UDBOVEC: Si ti igral nogomet?

JUSTIFICIRANEC: Na kaj cikaš? Jaz nisem prišel iz Dachaua domov na dopust... Ne, nikoli nisem igral nogometa. Sem pa lepo risal.

UDBOVEC: A tako?

JUSTIFICIRANEC: Kaj se sprenevedaš. Kot bi ne vedel, da sem v Da-

chauu delal kot tehnični risar. Moj šef v taboriščnem biroju sploh ni bil zagrizen nacist. Bil je oportunist. Ni se upiral, plaval je s tokom, tako kot večina Nemcev, ki je že leta 1943 spoznala, da je vojna izgubljena. Cenil me je. Čez čas se je tako navezal name, da mi je marsikaj zaupal. Bil je navdušen alpinist. Vsako prosto uro je izkoristil, da je šel v goro... Nekoč me je...

UDBOVEC: Nadaljuj.

JUSTIFICIRANEC: Tega ti ne boš razumel.

UDBOVEC: Morda pa bom.

JUSTIFICIRANEC: Nekoč je rekel, da bi morda lahko šel z njim plezat čez nedeljo.

UDBOVEC: Kar tako ti je rekel.

JUSTIFICIRANEC: Prej sem mu seveda zaupal, da sem tudi jaz pred vojno veliko planinaril. Poznal je naše Kamniške in Julijske Alpe. »Priskrbel ti bom prepustnico, s katero boš lahko prišel iz taborišča,« mi je rekel. »Samo obljubiti moraš, da ne boš poskusil ubežati...«

UDBOVEC: Si obljubil...

JUSTIFICIRANEC: Ne.

UDBOVEC: Zakaj ne?

JUSTIFICIRANEC: Zato, ker sem se bal, da mi bo, potem ko se bom spet vrnil z gore v grozo, še hujše, kot mi je bilo poprej.

UDBOVEC: Razumem.

JUSTIFICIRANEC: Poglej, če bi bil takrat šel, ti zdaj ne bi mogel zadovoljivo pojasniti, da se je to zgodilo samo zato, ker je bil nemški častnik, moj šef, čuteč človek, ne pa zato, ker naj bi bil gestapovec.

UDBOVEC: Napiši tudi to.

JUSTIFICIRANEC: Kaj počnete z našimi izpovedmi? Se naslajate ob njih? Jih berete v nočeh brez spanca? Jih boste izdali v knjigi ali v kakšnem zborniku z naslovom: DACHAUCI PRIPOVEDUJEJO...?

UDBOVEC: Ne bodi ciničen.

JUSTIFICIRANEC: Samo to mi še preostane... Od česa je umrl inženir Kar?

UDBOVEC: Rekel sem ti, zaradi bolezni.

JUSTIFICIRANEC: Zaupaj mi, kako lahko zboli človek v zaporu, kjer se ti ničesar ne more zgoditi, čeprav si obsojen na smrt ali ravno zavoljo tega... Ne more te povoziti ne vlak ne avto, ne moreš se utopiti. Tudi obesiti se ne moreš, ker te dan in noč nenehno opazujejo skozi lino. Celice so sterilizirane, v njih ni bacilov... Povej, a še vedno verjameš, da sem bil gestapovec?

UDBOVEC: Spet bom prišel. Takrat se bova pogovorila o vsem.

šesti prizor

Udbovec že sedi v celici.

UDBOVEC: Včeraj sem bil pri tvoji ženi.

JUSTIFICIRANEC: Pri Ani... Si ji povedal...?

UDBOVEC: Si pozabil, zanjo in za tvoje najbližje si že nekaj mesecev mrtev.

JUSTIFICIRANEC: Pa Sanjo si videl?

UDBOVEC: Tvojo hčerko... prima punca, korajžna.

JUSTIFICIRANEC: Zakaj ne pustite Ane pri miru?

UDBOVEC: Šlo je samo za formalnosti. Sporočil sem ji zagotovilo z najvišjega mesta, da se sorodniki justificiranih nimajo česa bati, da se jim nič ne bo zgodilo.

JUSTIFICIRANEC: Nastavili ste ji vabo, kaj?

UDBOVEC: Kakšno vabo?

JUSTIFICIRANEC: Kaj vem kakšno, ne bo vam šla na limanice. Kakšne načrte imate z Ano?

UDBOVEC: Preveč si nezaupljiv.

JUSTIFICIRANEC: Česa ne poveš! Da sem nezaupljiv, čudno kaj, in to po vsem, kar ste mi naredili.

UDBOVEC: Tako ne bova prišla daleč.

JUSTIFICIRANEC: Kam pa sva namenjena?

UDBOVEC: Prej se boš sprijaznil s svojim položajem, tem boljše bo zate... Povej mi vse, kar te teži.

JUSTIFICIRANEC: (*po premoru*) Kaj me teži...? To, da bom umrl najbolj ponižujoče, me manj boli, kot to, da so me tovariši pustili na cedilu. Poznaš pregovor: Na hudi dan si vedno sam... Veš, kdaj sem bil sprejet v partijo?

UDBOVEC: Vem, leta 1935.

JUSTIFICIRANEC: Ti poznaš samo podatke, gola dejstva iz kartotek, karakteristik, zapisnikov, sodnih spisov, poročil, avtobiografij... Resnice se ne da preleviti v besede in številke, resnica je mnogoobrazna, nedoumljiva, izmuzljiva... Ja, drži, 7. septembra 1935 sem bil sprejet v partijo. Vidiš, ta datum je zate samo suho dejstvo, zame pa je veliko več, je na primer žgoč spomin na materine solze, na njeno rotnje, naj svoje duše ne zapišem antikristu. Mati je bila zelo verna, zaupala je samo župnikovim besedam. Ne vem, kdo ji je nesel na nos, da se na univerzi družim z rdečimi, z boljševiki... Sedmi september 1935 je bil čudovit jesenski dan, bili smo na izletu v gorah, ta je bil seveda samo konspiracija za partijski sestanek. Bilo je zelo slovesno, ker so bili trije tovariši sprejeti v partijo, razen mene še Peter in Miha, oba sta padla v partizanih...

UDBOVEC: Kaj pa oče, kako je on gledal na tvojo napredno usmeritev?

JUSTIFICIRANEC: Ata ni veliko govoril. Za politiko se ni brigal, pa tudi v cerkev je hodil samo iz navade in seveda zavoljo matere... Nikoli si nisva bila blizu, ko sem odšel v Ljubljano, sva se še bolj odtujila. Mislim, da je bil ata stvaren človek, realist, ni bil sanjač, življenje je jemal, kakršno je bilo...

UDBOVEC: Oče je bil pri belih, a ne?

JUSTIFICIRANEC: Ni res! Ata je med vojno naskrivaj pomagal našim v hosti, čeprav je bil moj starejši brat Jože domobranec. Prisilno so ga

mobilizirali, zavoljo grunta se ni mogel odločiti, da bi šel v partizane. Ko pa se je končno vendarle odločil, je bilo prepozno, v vas so prišli beli... Gotovo veš, da so mojega brata po osvoboditvi ubili. Zajeli so ga nekje na Koroškem, ko se je z belimi umikal pred našimi. Ata mi ni nikoli odpustil, tudi na smrtni postelji ne. Zbogal se je s svetom, zamere do mene pa ni mogel preboleti.

UDBOVEC: Saj ti nisi bil kriv za bratovo smrt, sam se je v revoluciji opredelil za napačno stran.

JUSTIFICIRANEC: Ata ni vedel, kaj je to revolucija, katera stran je prava, katera je kriva, revolucionarnih sprememb ni mogel doumeti. Do smrti je živel v prepričanju, da bi bili morali moji partijski tovariši, ki so bili po vojni na visokih položajih, zastaviti besedo za brata njihovega somišljenika. Mene sploh ni poslušal, ko sem mu hotel razložiti, kako je s to rečjo. Tudi tega ni prebolel, da so mu kot kolaboracionistu zasegli zemljo do hišnega praga. Zatrjeval je: »Dva sina sem imel, eden je bil kristjan, drugi komunist, vsaj polovico grunta bi mi bili morali pustiti...«

UDBOVEC: Kaj pa Ana?

JUSTIFICIRANEC: Ana mi je bila vedno v oporo, vedno. Pred vojno, ko sem sedel v Lepoglavi, pozneje, ko sem bil v Moskvi, nato v Španiji, med vojno v Dachau... in tudi zdaj domnevam, da se me ni odrekla, čeprav sem bil ustreljen kot izdajalec... Veš, kje sva se spoznala? Na partijskem sestanku. Bila je to ljubezen na prvi pogled, kot se reče. Ampak dolgo se ji nisem razkril. Bil sem bolj nerodne sorte, poleg tega sekretar ni rad videl, če so se med komunisti spletle intimne vezi, ljubezen je bila takrat za nas nekaj malomeščanskega... Pravzaprav mi je Ana prva dala vedeti, da me ima rada. Po direktivi sva šla čakat pomembnega tovariša, ki naj bi prišel ilegalno iz Avstrije. Zmenjeni smo bili v Bohinjski Bistrici. Tovariš, ki sva ga čakala, domenjenega dne ni prišel, naslednji večer pa sta naju pred železniško postajo legitimirala žandarja. »Kdaj pa delata tukaj?« je strogo vprašal brkati narednik. »Zaročena sva,« se je znašla Ana in me kar tam sredi ceste objela oberoč in me poljubila na usta. Takoj sem opazil, da ne gre za zaigran poljub, trajal je dobro minuto, morda dve. Žandarja sta se smejala in naju pustila pri miru. Tako se je začela najina ljubezen, ki je trajala kljub Lepoglavi, Španiji, Dachauu, celo kljub procesu... Veš, tam v sodni dvorani sem jo s koticom očesa za hip zaznal. Stražarji so nam zabíčali, da se med razpravo ne smemo obračati nazaj, kjer je sedelo občinstvo, a sem kljub temu kdaj pa kdaj poškilil čez ramo... Pomnim, kako so nahujskani ljudje rjaveli in nas zmerjali z izrodki, z gestapovski zalego, zločinci. Ko je kričanje prišlo do viška, sem se napol zasukal, s pogledom sem poiskal Ano med množico. Sedela je bolj zadaj, stisnjena med dvema velikanoma v oficirskih uniformah – zagotovo so ji načrtno dodelili ta sedež – opazila me je, najina pogleda sta se srečala, v njenih očeh sem videl neizmerno prizadetost, ki pa se je

hipoma umaknila kljubovalni odločnosti, pokimala mi je, kot bi hotela reči, da je na moji strani...

UDBOVEC: Še vedno je na tvoji strani.

JUSTIFICIRANEC: Kako veš?

UDBOVEC: Pogovarjal sem se z njo.

JUSTIFICIRANEC: Sta govorila o meni?

UDBOVEC: Ne, o tebi nisva govorila, ampak človek to občuti.

JUSTIFICIRANEC: Hvala ti... hvala ti za te besede. Zdaj mi bo lažje...

Še kdaj jo obišči.

UDBOVEC: Bom, če želiš.

JUSTIFICIRANEC: Potem mi boš vse natanko povedal, kakšna je, kako je oblečena, ali je potrta, kako prenaša vse to... Boš?

UDBOVEC: Bom.

JUSTIFICIRANEC: Daj častno partijsko besedo.

UDBOVEC: Ne bodi tečen! Rekel sem, da jo bom obiskal, besedo bom držal, nisem šema.

sedmi prizor

Pisarna. Udbovec sedi za pisalno mizo, tipka na pisalni stroj. Vsake toliko časa prekine s tipkanjem, pogleda v zapiske, nato spet tipka... Čez čas zvoni telefon.

GLAS: Halo...

UDBOVEC: *(po kratkem premoru)* Ja, tovariš načelnik.

GLAS: Zakaj se nisi takoj oglašil, obotavljal si se. Je kaj narobe...?

UDBOVEC: Nič... Kaj naj bi bilo narobe?

GLAS: Ne vem... Danes ga moraš obvestiti...

UDBOVEC: Vem... Je odločitev dokončna?

GLAS: Dokončna in potrjena. Zakaj sprašuješ?

UDBOVEC: Mislil sem... hotel sem predlagati, da bi odložili justifikacijo za nekaj časa...

GLAS: Ja...?

UDBOVEC: Dokler se ne bi popolnoma prepričali.

GLAS: Ne pride v poštev! Mi smo popolnoma prepričani...

UDBOVEC: Kaj pa oni...?

GLAS: Oni?

UDBOVEC: Oni zgoraj.

GLAS: Tudi...

UDBOVEC: Prav, obvestil ga bom... Napisal sem sklepno poročilo, prinesel ti ga bom v pisarno... Rad bi, da ga prebereš do jutri... Boš?... Gre za pomembno reč.

GLAS: Pomembno za koga... zate?

UDBOVEC: Tudi... pa zate... za službo... in za...

GLAS: In za zapornika... najbrž?

UDBOVEC: Za zapornika prav tako...

GLAS: Prinesi, prebral bom... zdravo... (*sliši se, kako onstran žice nekdo odloži slušalko*)

Udbovec si prižge cigareto, vstane izza mize, se sprehodi po pisarni.

UDBOVEC: Tako... odločil sem se... nazaj ni poti... Naslednji korak bo težji... kako naj povem človeku – za katerega sem prepričan, da je nedolžen – da bo ustreljen kot gestapovski vohun... Gotovo že kaj sluti... zdi se mi, da ve vse vnaprej... Ima pretanjen občutek za zamolčane besede... Kadar s srepim pogledom raziskuje moj obraz, se mi dozdeva, kakor da bi bila moja lobanja iz stekla, prozornega stekla, da njegove prodorne oči stikajo med možganskimi vijugami za mojimi zatajenimi mislimi... (*spet sede*) Sicer pa že od vsega začetka ni imel niti najmanjše možnosti za preživetje... meseci v samici so mu bili podarjeni... bil je mrlič na dopustu... Justifikacija bo zanj odrešitev... Eksekucijski vod bo ustrelil vanj deset milostnih strellov...

osmi porizor

Udbovec vstopi v celico z narejeno brezbriznostjo.

UDBOVEC: Prinesel sem ti cigarete, ameriške.

JUSTIFICIRANEC: Me podkupuješ, kaj.

UDBOVEC: Če česa potrebuješ, povej. Vse, kar bo v moji moči.

JUSTIFICIRANEC: Hvala. Moje potrebe so se zožile na najnujnejše. Živim meniško življenje brez molitve, ki bi me pomirila... Povej, od kod ta tvoja nenadna velikodušnost, da ne stikaš za mojo poslednjo željo?

UDBOVEC: Pojutrišnjem te bojo usmrtili...

JUSTIFICIRANEC: Kaj?

UDBOVEC: Tako so sklenili.

JUSTIFICIRANEC: Samo mene?

UDBOVEC: Vse, ki ste bili na procesu obsojeni na smrt. Razen tistih, seveda, ki so medtem že pomrli.

JUSTIFICIRANEC: Kateri so odrešeni? Inženir Kar in kdo še?

UDBOVEC: To zdaj ni več pomembno.

JUSTIFICIRANEC: Ne, ne, ne... To ne more biti res... to ne more biti res...

UDBOVEC: Vse sem storil, kar je bilo v moji moči, da bi jih prepričal, naj nama dajo še nekaj časa...

JUSTIFICIRANEC: Ubili me bojo za prazen nič. Razumeš! Ubijanje sovražnikov se mi je zdelo sicer grozno, ampak vedel sem, da je potrebno. Ubijanje lastnih ljudi, s katerimi si leta delil dobro in zlo, pa je nesmiselno, absurdno... Povej jim, da sem nedolžen, da nikoli nisem delal za gestapo, da sem ga morda kdaj polomil, izdajal pa nisem nikoli. Rotim te, moraš jim to dopovedati, moraš...

(*Justificiranec čedalje bolj kriči, razbija po vratih celice*) Spustite me! Hočem ven...

UDBOVEC: Zbere se! (*Udbovec mu primaže klofuto, justificiranec se hipoma umiri, sede na posteljo.*) Nič ti ne bo pomagalo, če boš še tako rogovilil...

JUSTIFICIRANEC: (*po premoru*) Je dokončno sklenjeno?

UDBOVEC: Dokončno.

JUSTIFICIRANEC: Kaj ti osebno misliš o meni, sem bil gestapovec?

UDBOVEC: Moje mnenje nima teže, o tvoji krivdi so že odločili drugi.

JUSTIFICIRANEC: O ne, ne moreš se skriti za anonimne »druge«, pojutrišnjem boš ti pritisnil na petelina in sprožil kroglo vame, čeprav ne boš imel puške v rokah.

UDBOVEC: Tudi tisti, ki bojo dejansko sprožili puške, ne bojo povsem zanesljivo vedeli, ali so te ubili ali ne.

JUSTIFICIRANEC: Kako... hočeš reči, da bojo nekateri streljali v zrak...?

UDBOVEC: Po naših internih predpisih je polovica pušk eksekucijskega voda napolnjenih z manevrsko municijo, druga polovica pa z ostrimi naboji,

JUSTIFICIRANEC: Zakaj?

UDBOVEC: Zato, da si nihče ne bo mogel očitati, da je prav on ubil. Vsak ima petdeset odstotkov možnosti, da bo streljal s slepimi naboji.

JUSTIFICIRANEC: Zvito, zelo humano... Pri nas je poskrbljeno tudi za vest krvnikov. O tem, da bojo jutri umrli komunisti, ki imajo čisto vest, pa nihče ne razmišlja. Hipokrizija pa taka...

UDBOVEC: Že pred procesom so vas vse izključili iz partije.

JUSTIFICIRANEC: Vem, so mi povedali, celo pisno me je komite obvestil o tem. A kljub temu so se preiskovalci, ki so nas silili, naj si oprtamo izmišljene zločine, sklicevali na našo partijsko zavest. Kakšna ironija!... Ko sem pred vojno bral v klerikalnem Slovencu, da so bili procesi v Moskvi montirani, sem bil sveto prepričan, da gre za farško propagando. Danes vem, da so Buharin in njegovi tovariši umrli nedolžni, tako kakor bomo pojutrišnjem mi.

UDBOVEC: Ne govori tako. Laže boš umrl, če boš verjel, da bo tvoja smrt koristila naši stvari...

JUSTIFICIRANEC: Ne, ne bom vam olajšal vesti. Nikar se ne slepi! Povej tistim, ki so te poslali k meni za spovednika, da bom umrl v prepričanju, da je moja smrt nekoristna, da bo moja kri prelita po krivici... da je bil storjen strahoten zločin.

UDBOVEC: Vsak je svoje smrti kovač.

JUSTIFICIRANEC: (*se živčno sprehaja po celici, čez čas se ustavi*) Te lahko nekaj prosim...

UDBOVEC: Povej.

JUSTIFICIRANEC: Boš povedal moji ženi, da sva se pred mojo smrtjo pogovarjala?

UDBOVEC: Saj vendar veš, da smo v naši službi zavezani molčečnosti.

JUSTIFICIRANEC: Ne segaj mi v besedo! Ne mislim, da bi šel takoj jutri k nji, pa tudi čez nekaj mesecev ne... Ko bo vsa ta groza minila – saj

ne more trajati večno – ko bo moje truplo že strohnelo ... čez deset ali dvajset let ji povej, kaj sva se pogovarjala ... povej ji svojo sodbo o meni, pa naj bo taka ali drugačna ... Boš to storil zame?

UDBOVEC: *(molči)*

JUSTIFICIRANEC: Obljubi mi!

UDBOVEC: Tega ti ne morem obljubiti. Tvoja zahteva je nora.

JUSTIFICIRANEC: Obljubi!

UDBOVEC: Če se bo čez čas izkazalo, da je šlo za pravno zmoto ... če bojo prišli na dan novi dokazi ... če vas bojo posthumno rehabilitirali, v kar sicer ne verjamem, ti obljubim, da ji bom povedal, kar terjaš od mene.

JUSTIFICIRANEC: *(mu stisne roko)* Hvala ti ... Če pa bo moja žena takrat že pokojna, povej Sanji ...

UDBOVEC: Bom.

JUSTIFICIRANEC: Zdaj pa pojdi, rad bi bil sam ... Pripraviti se moram.

UDBOVEC: *(še kar vztraja v celici)* Glede poslednje želje, do katere imaš pravico ...

JUSTIFICIRANEC: Prosim te, pojdi ...

UDBOVEC: *(se napoti k vratom celice)*

JUSTIFICIRANEC: Veš, včasih zavidam kristjanom ... na primer prav zdaj ... Verjamejo v posmrtno življenje, v zveličanje, v nebesa ... V kaj sem verjel jaz? V ideale komunizma, ki so se izkazali za golju-five ... V smrtni uri sem sam, obupan in razdvojen ... Zakaj me niso ubili v Dachauu, takrat sem še verjel v komunizem ... tudi prej v Španiji sem verjel; ko me je zadela prva krogla, sem kar jurišal naprej, vero sem izgubil v ... Koliko časa ti prihajaš k meni na pogovore?

UDBOVEC: Ne vem natanko ... Poldrugo leto, morda dve ...

JUSTIFICIRANEC: Približno pred dvema letoma sem izgubil vero v komunizem ... Mi boš dal odvezo, rdeči fajmošter?

UDBOVEC: Drži se pojutrišnjem, umri kot pokončen mož ...

JUSTIFICIRANEC: Bom poskusil ...

UDBOVEC: Še nekaj ti bom povedal, čeravno ne bi smel ... Mene si prepričal, da si nedolžen, da se nikoli nisi uдинjal gestapu ... Vseeno mi je, četudi to komu poveš, na primer tistim, ki te bojo pojutrišnjem peljali na morišče, kljub temu te bojo ustrelili. Samo meni bi nakopal težave ... a vse tako kaže, da si jih bom kar sam ... Zbogom ...

JUSTIFICIRANEC: *(bolšči v vrata, skozi katera je odšel udbovec)*

Deveti prizor

(Pisarna. Za pisalno mizo sedi NAČELNIK. UDBOVEC stoji pred mizo.)

NAČELNIK: Usedi se.

UDBOVEC: *(sede)*

NAČELNIK: Prebral sem tvoje poročilo ...

UDBOVEC: *(molči)*

NAČELNIK: Zanimiva teorija.

UDBOVEC: Ne gre za teorijo, ampak za gola dejstva.

NAČELNIK: Rekel bi, da gre za verjetno teorijo, ki temelji na golih domnevah. Ampak... ampak kljub temu zasluži našo pozornost, namreč ta tvoja teorija.

UDBOVEC: Prepričan sem, da je nedolžen.

NAČELNIK: Imaš dokaze za svojo trditev?

UDBOVEC: Vse je zapisano v poročilu.

NAČELNIK: (*odpre predal v mizi*) Tukaj so poročila mojih podrejenih, tvojih kolegov, v njih se pridušajo, da je mož zakrknjen gestapovec.

UDBOVEC: Vem, bral sem ta poročila.

NAČELNIK: Poleg tega je priznal.

UDBOVEC: Vsa priznanja so bila izsiljena, to menda veš.

NAČELNIK: Žal moramo včasih uporabiti sredstva prisile, da pridemo zadevi do dna... Vse je natanko opisal, kako so ga sprejeli v gestapo, kako je podpisal, kako je deloval, vohunil, se ukvarjal s sabotажami. Vsega si ni mogel izmisliti, nekateri podatki se ujemajo z nemškimi dokumenti.

UDBOVEC: Natanko sem prebral zapisnike, po nekajkrat. Njegovi stavki so brez repa in brez glave. Same izmišljije. Nič se ne ujema, nekatere izjave so mu polagali na jezik, njegova pripoved je brez prave povezave, brez logike...

NAČELNIK: Kaže, da te je pridobil na svojo stran.

UDBOVEC: V teh nekaj mesecih sem ga spoznal do jeter. Ne bi me mogel preslepiti. Prežal sem na vsako njegovo besedo, nikoli se ni zagovoril, zapletel v protislovje, niti enkrat samkrat ga nisem ujel v laži.

NAČELNIK: Gestapovski agenti so šli skozi trdo šolo.

UDBOVEC: Misliš v Dachau... Saj to je vendar nesmisel, zakaj naj bi gestapo zapiral svoje agente v taborišče, kjer jim niso mogli koristiti.

NAČELNIK: V Dachauu so bili na šolanju.

UDBOVEC: Pa ti verjameš v to pravljico?! Na terenu so jih desetkrat bolj potrebovali.

NAČELNIK: Tudi v Dachauu so bili koristni, vohunili so za taboriščniki. Saj vendar veš, da smo imeli v lagerju močno ilegalno antifašistično organizacijo. Hoteli so ji priti na sled. Naloga agentov je bila, da so se infiltrirali v vodstvo organizacije; to jim je slednjič uspelo.

UDBOVEC: Ti bi ga bil moral slišati, s kakšnim zanosom je govoril o dnevu, ko je bil sprejet v partijo... In o Ani, svoji ženi, spoznala sta se na partijskem sestanku. Takšen človek se ne more sprenevedati...

NAČELNIK: Slišal sem ga.

UDBOVEC: Kako?

NAČELNIK: Vajine pogovore smo posneli.

UDBOVEC: Se pravi... se pravi, da mi niste zaupali.

NAČELNIK: Seveda smo ti zaupali, ampak več ušes več sliši...

UDBOVEC: In kaj ste vi slišali?

NAČELNIK: Veš, jaz, se pravi mi, smo ves čas omahovali. Nismo vedeli,

pri čem smo... Vem, da ni trdnih dokazov, da je delal za gestapo, v rokah imamo samo nepreverjene govorice, namige... Tudi zapisnikom preiskovalcev nisem docela verjel... Poznaš me, nisem od včeraj. Sleherno odločitev prekleto pretehtam... Zato sem ti dal posebno nalogo, da še enkrat, že po obsodbi, vse skupaj premelješ...

UDBOVEC: Zdaj imaš moje sporočilo, za njim stojim, stoodstotno. Gre za usodo človeka, ki je bil še včeraj in je še vedno naš tovariš. Človeka, ki slepo zaupa partiji, zato ga partija ne sme pustiti na cedilu.

NAČELNIK: Ne bodi sentimentalen.

UDBOVEC: Poročilo sem napisal z bistro glavo.

NAČELNIK: Zadeva ni odvisna samo od mene, to veš... Zdaj berejo tvoje poročilo oni zgoraj... V njihovih rokah je dokončna odločitev, ampak...

UDBOVEC: Ja...

NAČELNIK: Če hočeš vedeti moje osebno mnenje, ti povem... da se bom zavzel za tvoj predlog.

UDBOVEC: Se pravi, da si za obnovo procesa...?

NAČELNIK: To ni v moji pristojnosti, povedal pa bom na forumu, da zadeva zahteva ponovno presojo... Bilo bi prav, če bi zbral nova dejstva, ki jih sodišče na prvi razpravi ni upoštevalo. Vse mora biti zakonito, razumeš. Ne smemo delovati po domače, tako kot so to počenjale podkupljiva meščanska sodišča. Spoštovati moramo socialistično zakonitost, ničesar drugega...

UDBOVEC: Se strinjam, ampak... ali veš, kako na zadevo konkretno gledajo oni zgoraj?

NAČELNIK: Nič določenega ne vem... prepričan pa sem, da se bojo odločili v skladu s svojo vestjo in zakoni.

UDBOVEC: Poznaš pravni aksiom »in dubio pro reo«?

NAČELNIK: To je floskula, naša revolucionarna sodišča so razredno opredeljena, njihova prvenstvena naloga je zatiranje državnih sovražnikov.

UDBOVEC: Se razume...

NAČELNIK: Lahko greš... Brž ko bom kaj izvedel, te bom obvestil.

UDBOVEC: Zdravo.

(UDBOVEC se napoti proti vratom)

NAČELNIK: Aja, še tole...

UDBOVEC: Prosim.

NAČELNIK: Če se bo izkazalo, da si imel prav, če bojo tvoj predlog o obnovi procesa potrdili na forumu, te bom predlagal za napredovanje ali vsaj za odlikovanje.

UDBOVEC: Ni treba.

NAČELNIK: Skromnost v naši službi ni na mestu. Kdor zadovoljivo opravi svojo nalogo, ima pravico do nagrade.

UDBOVEC: Razumem, tovariš načelnik.

deseti prizor

(Sodišče. Za mizo sedi PREDSEDNIK. Pred mizo stoji JUSTIFICIRANEC.)

PREDSEDNIK: Pravnomočna sodba, s katero je bil obtoženi Meran Alojzija Jože in matere Slave, rojene Kras, na prvostopenjski razpravi pred vojaškim sodiščem obsojen na smrt, je sledila obtožbi in postavila inkriminirano dejavnost po osvoboditvi na prvo mesto, čeprav je že iz dispozitiva sodbe razvidno, da ta dejavnost korenini v dejavnosti iz dobe okupacije, ki jo je obtoženi delno prebil v taborišču Dachau, kjer naj bi vršil ovaduško in obveščevalno službo, sodeloval kot funkcionar gestapovskega taboriščnega aparata in provokatorske takoiimenovane antifašistične organizacije in na raznih postajah ter v bolnicah.

Pravnomočna sodba je temeljila predvsem na priznanju obtoženca. Ker pa je ta pozneje priznanje preklical oziroma zanikal, je s tem obrazložitev krivde v sodbi izgubila svojo težo. Sicer pa je neprimerno dati dokazno vrednost priznanju, do katerega je prišlo – ne na osnovi nekega dokaznega materiala zoper obtoženca, ampak na osnovi neke nedoločene slutnje in domneve, da je bil obtoženec lahko storilec kaznivega dejanja, za katerega je bil obtožen.

V sodnem spisu ni najti kakšnih pismenih dokumentov, ki bi kazali na obtoženčevo krivdo.

Ena izmed postavk v preiskavi in pozneje v dokaznem postopku pred vojaškim sodiščem je bila, da se je smatralo kot dokazano dejstvo, da je gestapo obtoženca, ki naj bi podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom, poslal v Dachau zaradi »Umschulung (prešolanja) in to prešolanje je bilo v obravnavanem primeru tolmačeno v gestapovskotečajskem smislu. Šlo naj bi za prevzgojo za povojno delo v korist gestapa. Po našem mnenju pa ni šlo za prevzgojo v smislu obtožnice in sodbe, temveč je bila mišljena prevzgoja v kazenskopravnem smislu, s katero naj bi dosegli prevzgojo in poboljšanje storilca, za kar je obstajala potrditev v nacistični zakonodaji.

Na osnovi navedenih dejstev je sodišče ovrгло sodbo vojaškega sodišča, s katero je bil obtoženec obsojen na smrt. O morebitni drugačni kazni sodišče ni sklepalo, ker za to ni bilo tožilčevega zahtevka...

JUSTIFICIRANEC: Ali... ali to pomeni, da me ne boste ustrelili?

PREDSEDNIK: Obtoženec lahko zapusti sodno dvorano...

JUSTIFICIRANEC: Ampak... rad bi vedel, ali...

PREDSEDNIK: Sodišče je s tem sklepom dalo vaš primer ad acta.

enajsti prizor

(Dnevna soba. ŽENA sedi na kavču, bere knjigo, vihravo vstopi UD-BOVEC.)

UDBOVEC: Draga, smrtno kazen bojo preklicali.

ŽENA: Je že sklenjeno?

UDBOVEC: Skoraj.

ŽENA: S kom si govoril?

UDBOVEC: Z načelnikom.

ŽENA: Ti je obljubil?

UDBOVEC: Kaj naj bi mi »obljubil«?! Saj nisva mešetarila. Prebral je moje poročilo, v katerem sem, kot veš, predlagal obnovo postopka in tudi procesa, če se bo to izkazalo za potrebno. Po krajši diskusiji se je strinjal z menoj.

ŽENA: Se pravi, da je vse še v zraku.

UDBOVEC: Zdaj o tem sklepajo na najvišjem forumu.

ŽENA: A tako...

UDBOVEC: Ja, tako... Zadeva še zdaleč ni preprosta, človeka so pred vojaškim sodiščem spoznali za krivega hudih zločinov zoper ljudstvo in državo... obsodili so ga na smrt... njegovo prošnjo za pomilostitev je prezidij zavrnil... v časopisih in po radiu je bilo uradno sporočeno, da so ga justificirali...

ŽENA: Hočeš reči, da so ga ubili...?

UDBOVEC: Ja. V časopisih in po radiu je bilo povedano, da so ga ustrelili... že pred časom, saj se spominjaš.

ŽENA: Menda...

UDBOVEC: In tega ni moč kar tako zbrisati iz zavesti ljudi. Reči, da je vse skupaj bila zablada. Potreben bo postopek, zelo dolgotrajen postopek. Ljudem bo treba pojasniti, zakaj ga nismo ustrelili... Najbolj pošteno bi bilo, če bi povedali po resnici... Se spominjaš, kako so ljudje prizadeto in z ogorčenjem spremljali proces, večkrat so si dali duška, zmerjali so obtoženca, zahtevali zanj smrtno kazen, kričali, grozili...

ŽENA: Bili so nahujskani.

UDBOVEC: Seveda.

ŽENA: Tudi mene si silil, naj grem na ta proces, prinesel si mi vstopnico.

UDBOVEC: Spominjam se.

ŽENA: Nisem šla.

UDBOVEC: Vem.

ŽENA: Takrat sva se sporekla.

UDBOVEC: Zakaj mi to zdaj očitaš... Bil sem prepričan, da bo proces korekten, šele pozneje... ko sem se poblize spoznal z dokumenti...

ŽENA: In z obsojencem...

UDBOVEC: Ja, in z obsojencem, priznam. Pozno sem spregledal, ampak pravijo, da nikoli ni prepozno... Vse to zdaj ni več pomembno... Veš, da sem že izgubil zaupanje, v kolege, v načelnika, v forum... celo v sistem.

Rekel sem si: Če je pri nas kaj takega mogoče, potem nekaj ni v redu, nekaj v osnovi ni v redu... Bil sem popolnoma zmeden, razočaran, zato sem se s tako ihto zagrizel v ta primer... Bil je zame preizkusni kamen, kot takrat med vojno, ko sem se odločal med študijem v Rimu in partizanščino... Zdaj mi je odleglo...

ŽENA: Upam, da ne boš spet razočaran.

UDBOVEC: Kako to misliš?

ŽENA: Sam si rekel, da še ni dokončno sklenjeno.

UDBOVEC: Ampak zagotovo bo, sicer mi načelnik sploh ne bi govoril o tem, povsem jasno mi je dal vedeti, da se strinja z mojim poročilom... Draga, to morava proslaviti (*odide v sosednjo sobo, čez nekaj trenutkov se vrne s kozarci in steklenico.*)

UDBOVEC: Daj, trčiva...

ŽENA: Na kaj bova pila?

UDBOVEC: Na prihodnost... na lepše čase, ki morajo priti.

ŽENA: Na lepše čase...

UDBOVEC: Živio!

dvanajsti prizor

(*V celico vstopi VOJAK.*)

VOJAK: Pripravi se.

JUSTIFICIRANEC: (*spravlja skupaj stvari, oblačila, perilo*)

VOJAK: Stvari pusti tukaj, ne boš jih potreboval.

JUSTIFICIRANEC: Se bom vrnil sem?

VOJAK: Ne.

JUSTIFICIRANEC: Kam me peljete?

VOJAK: Na morišče.

JUSTIFICIRANEC: Ne... ne, to ni mogoče... Sodišče me je spoznalo za nedolžnega, smrtno obsodbo so ovrgli, preklicali so jo... pokličite predsednika... tovariša zasliševalca... pojasnili vam bojo. Gotovo gre za pomoto...

VOJAK: Mi se ne motimo.

JUSTIFICIRANEC: Ampak, sodišče... osvobodili so me, rekli so...

VOJAK: Drži, svoboden si, ampak ti si mrtev. Samo mrtvi so svobodni... Gremo.

JUSTIFICIRANEC: (*se počasi napoti proti vratom*)

trinajsti prizor

Ponovi se prvi prizor, samo da zdaj namesto justificiranca stoji pred zaveso, osvetljen s pramenom svetlobe, udbovec. Nepremično strmi v imaginarno piko nad glavami gledalcev. Po daljšem premoru spregovori glas po zvočniku.

GLAS: Sodba v imenu ljudstva... obtoženi Desjak Petra Marjan in matere Neže, rojene Pesjak, je bil spoznan za krivega kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo... Obtoženi je kriv, da se je kot agent tuje obveščevalne službe vrinil na odgovorno in vplivno mesto v aparatu državne varnosti, kjer je deloval proti naši oblasti in koristim ljudstva. Povezal se je s člani kontrarevolucionarne gestapovske skupine, ki je zločinsko delovala po navodilih tuje obveščevalne službe že po tem, ko so bili razkrinkani in zaprti. Njegova krivda je toliko večja, ker je to počel kot preiskovalec, ki mu je bila zaupana pomembna naloga, on pa jo je zlorabil za sovražno dejavnost... Za ta kazniva dejanja je obtoženi Marjan Desjak obsojen na petnajst let strogega zapor in na trajno izgubo političnih in posameznih državljanskih pravic...

UDBOVEC: To... to sem moral storiti, sicer bi izgubil spoštovanje do samega sebe... *(še nekaj časa zre v imaginarno točko, ki je nekje pod stropom, potem pa ga zagrne tema)*